

І. Б. Усенко

Петрункевич Іван Ілліч

ПЕТРУНКЕВИЧ Іван Ілліч (10(22). 11. 1843, с. Плиски Борзнянського пов. Чернігівської губ., нині Ніжинського р-ну Чернігівської обл. — 14. 06. 1928, Прага) — політичний і громадський діяч, публіцист. Батько [О. Петрункевича](#). Походив із давнього козацько-старшинського, а згодом дворянського роду Чернігівської губ. Навчався у 1-й Київській гімназії (1853—55), Володимирському Київському кадетському корпусі (1856—61; відмовився від військової кар'єри і вийшов з випускного класу), Чернігівській гімназії (1861—63), на юридичному факультеті Санкт-Петербурзького університету (1863—65; звільнений із 2-го курсу через несплату за навчання). У Санкт-Петербурзі разом зі своїм братом Михайлом жив на одній квартирі з І. Вернадським (на той час — професор Олександрівського ліцею), батьком [В. Вернадського](#), завдяки якому познайомився із прогресивними діячами тієї доби. Від 1867 — канцелярський службовець в апараті предводителя дворянства Борзнянського пов. 1868 обраний від курії селянських представників депутатом (гласним) Борзнянського повітового, а незабаром також гласним Чернігівського губернського земських зборів; 1869 — мировим суддею, головою з'їзду мирових суддів Чернігівщини. Був ініціатором реформ місцевої земської медицини, освіти, фінансування мирової юстиції, земської статистики тощо, як мировий суддя послідовно боровся з порушеннями законності, проявами соціальної нерівності, станової та національної ворожнечі, дотримуючись принципів верховенства права і рівноправ'я сторін судового процесу. Активно обстоював прогресивні реформи на губернських дворянських зборах. Від 1878 його опозиційна діяльність набула загальноімперського характеру: він виступив організатором нелегальних зібрань і з'їздів земців-конституціоналістів у Чернігові, Ніжині, Києві, Харкові, Москві та ін. містах. За участі П. підготовлено і оприлюднено 1879 «Черниговский адрес» до імператора Олександра II та

уряду Російської імперії, у якому містилася критика внутрішньої політики та заклик до скликання Земського собору. 1879 опублікував у Львові політичний трактат «Ближайшие задачи земства» із закликом до створення парламентського ладу, який вважають першим програмним документом українського земського лібералізму. Ініціатор проведення 1-го нелегального загальноземського з'їзду (Москва, березень—квітень 1879), що ухвалив рішення про необхідність боротьби за конституційний парламентський лад у державі. 27 квітня 1879 заарештований у власному маєтку в с. Плиски і без оголошення будь-яких офіційних звинувачень висланий в адміністративному порядку під нагляд поліції в Костромську губ., звідки влітку 1880 переселився у м. Смоленськ, де займався літературною роботою в редакції г. «Смоленский вестник», а 1883 — у м. Твер (усі — Росія), де тоді працював земським лікарем його брат Михайло. Незважаючи на адміністративне вислання, 1880 заочно обраний гласним Чернігівського земства на новий термін. Повернувся на Чернігівщину у серпні 1886, очолив у своєму повіті нелегальний політичний клуб неоліберального напрямку, що складався з 7-ми представників демократичної аристократії та прогресивної бюрократії (всі обрані гласними повітових земських зборів), але вже у вересні того ж року влада примусила його назавжди залишити Україну. П. придбав ділянку землі у Новоторжському пов. Тверської губ., надалі чергував проживання у Москві та у своєму маєтку. Обраний гласним Тверських губернських і Новоторжських повітових земських зборів, був учасником земського ліберального руху в загальноімперському масштабі, 1903—04 став лідером «Союзу земців-конституціоналістів», брав участь у роботі всіх земських з'їздів 1905, головував на 1-му з'їзді «Союзу союзів» (травень 1905). Водночас 1902 заснував у м. Штуттгарт (Німеччина) ж. «Освобождение». Згуртував навколо нього однодумців, утворив і очолив нелегальну організацію «Союз визволення». Один із розробників проєкту Основного державного закону Російської імперії (1904), в якому закладено ідеї верховенства права, поділу влади, її юридичного обмеження, закріплення прав і свобод людини та громадянина, їхніх судових гарантій тощо. Особисто обґрунтував необхідність здійснення конституційного контролю спеціальним судовим органом. 1905 став одним із провідних організаторів [конституційно-демократичної партії](#) (партії народної свободи), увійшов до складу її керівного органу, 1909—15 очолював ЦК, після 1915 був почесним головою партії. Від 1906 — редактор і видавець партійного друкованого органу — г. «Речь». 1908—17 також вміщував публікації у г. «Право», ж. «Полярная звезда». Член і найстарший за віком депутат 1-ї Державної думи Російської імперії (обраний 1906 від Тверських губернських виборчих зборів), голова її бюджетної комісії та кадетської фракції. Після розгону Думи на 3 місяці ув'язнений за підписання Виборзької відозви 1906, що закликала до громадянської непокори уряду, позбавлений права надалі обиратися у Державну думу Російської імперії та інші виборні органи. Відтоді поступово відійшов від політичної діяльності. Після Лютневої революції 1917 на 8-му з'їзді конституційно-демократичної партії вийшов зі складу ЦК, посилаючись на вік та хворобу. У 1-й половині 1919 емігрував. Проживав у Греції (1919), Франції (1919—20), США (1920—21), Швейцарії

(1921—24), Чехо-Словаччині (1924—28). Політично-правові погляди П. викладені у численних промовах і доповідях на зібраннях та з'їздах земців-конституціоналістів, у політичних програмах земського руху і проєктах конституції Російської імперії, опублікованих працях та спогадах. Його бачення політичного реформування країни передбачало встановлення конституційної монархії, запровадження парламентаризму, розвиток місцевого самоврядування як органів влади на рівні провінції, лібералізацію громадського життя. У поглядах на еволюцію держави він дотримувався соціологічної теорії, виокремлюючи 4 стадії розвитку держави: племінну, феодальну, військово-національну, промислово-правову. Праворозуміння П. будувалося на природно-правових доктринах. Він відстоював панування природного права, побудову конституційної або правової держави (ці поняття ототожнював) з гарантованими конституцією правами і свободами людини. У національно-державному питанні розрізняв «Вітчизну» (державу) і «Батьківщину» (власне Україну). Вважав своїм ідеалом перетворення Росії на засадах конституціоналізму та федералізму з наданням широких автономних прав окремим провінціям колишньої імперії. Автор спогадів «Из записок общественного деятеля» (Прага, 1934).

Основні праці

К аграрному вопросу. Москва, 1905; Министерство графа Витте // Полярная звезда. 1905; Политический строй современных государств. Т. 1—2. Москва, 1905—06; Первая Государственная Дума // Вест. партии народной свободы. 1907; Речи Ив. И. Петрункевича (Партии Народной свободы). Санкт-Петербург, 1907; Речи И. Петрункевича и В. Набокова (Партии народной свободы). Санкт-Петербург, 1907; Вопросы государственного хозяйства и бюджетного права: [Сб.]. Вып. 1. Санкт-Петербург, 1907; Интеллигенция и «Вехи»: (Вместо предисловия) // Интеллигенция в России: Сб. статей. Санкт-Петербург, 1910; Манифест 19 февраля в провинции (из личных воспоминаний) // Речь. 1911.

Рекомендована література

1. Мироненко О. М. Иван Петрункевич як фундатор ідеї новітньої європейської моделі судової конституційної юстиції // Вісн. АПрНУ. 2000. № 4, 2001. № 1;
2. Найдис С. М. И. И. Петрункевич: в России и в эмиграции // Новый истор. вестник. 2003. № 1;
3. Мазур Г. П. Державно-правові погляди І. І. Петрункевича // Право і безпека. 2006. Т. 5, № 2.

Бібліографічний опис:

Петрункевич Іван Ілліч / І. Б. Усенко // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2024. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-881865>

2001-2024 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).